

УДК 94(477.7)«1939–1945»:341.324(430)(4–11)(045)

**МІСЦЕ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
В ОБҐРУНТУВАННІ ПРЕТЕНЗІЙ III РЕЙХУ
НА СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕРИТОРІЇ**
**THE PLACE OF THE SOUTH OF UKRAINE IN
GROUNDING OF CLAIMS ON THE THIRD REICH
ON THE EAST EUROPEAN TERRITORIES**

Тішин О. В.,

аспірант кафедри історії України, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна),
e-mail: north-west@ukr.net, ORCID ID:
<https://orcid.org/0000-0001-7262-665X>

Tishyn O. V.,

post-graduate student of the Department of
History of Ukraine, Zaporizhzhya National University
(Zaporizhzhya, Ukraine), e-mail: north-west@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7262-665X>

Здійснюється аналіз місця Півдня України в обґрунтуванні претензій Третього рейху на східноєвропейські території. Звертається увага на тому, що відповідно до нацистської ідеологічної доктрини південно-східним областям України належала роль регіону, де начебто сформувався континіум німецької присутності. Підкреслюється, що місце Півдня України в нацистській загарбницькій доктрині визначалося рядом «історичних» факторів, зокрема тим, що, по-перше, саме південно-східні області України стали об'єктом загарбницьких походів індогерманців; по-друге, саме на півдні локалізувалося остготське королівство Германариха, яке в нацистській пропаганді отримало звання однієї з перших німецьких імперій; по-третє, в межах Південної України доволі чітко прослідковувався «германський слід» не лише у формі значного відсотку громад етнічних німців, господарського освоєння регіону німцями-колоністами з другої половини XVIII ст., але й у вигляді поширення тут таких «германізованих» форм релігійних вірувань як то менонітство та євангельське християнство. Наголошується на тому, що подібні «історичні» доводи Третього рейху можливо розглядати в якості типового прикладу обґрунтування уніоністичного німецького іредентизму.

Ключові слова: Південь України, колоністи, іредентизм.

In the article it is realized the analysis of a place of the South of Ukraine in grounding of claims of the third Reich on the East European territories. It is paid the attention that according to the nazi ideological doctrine to southeastern areas of Ukraine have belonged the role of the region where as though it was formed kontinuum of a German presence. It is underlined that the place of the South of Ukraine in the nazi aggressive doctrine was defined by a number of «historical» factors, especially, firstly, in particular the southeastern regions of Ukraine have become the object of aggressive campaigns Indo-Germanic; secondly, in the south it was localised the ostgothic kingdom Germanarich which in the nazi propaganda has received a name of the first German empires; thirdly, within of Southern Ukraine was traced enough clear «the German trace» not only in the form of considerable percent communities of the ethnic Germans, the economic familiarization of the region by the Germans-colonists from the second half of the eighteenth century, but also in the form of a distribution here such «Germanized» forms of religious beliefs as mennonites and evangelical Christianity. It is accented on that similar «historical» arguments of the third Reich probably to consider as a typical example of grounding of the unionistic German irredentism.

Keywords: the South of Ukraine, colonists, irredentism.

Нацистські лідери завжди приділяли значну увагу ідеологічному обґрунтуванню своєї експансії на Схід, пам'ятаючи про те, що: «Той, хто визначає минуле, володіє сучасним, а хто володіє сучасним, визначає майбутнє». Багата історія Півдня України не могла не бути використана німецькими загарбниками для обґрунтування своїх територіальних претензій у Східній Європі. У зв'язку з цим особливу увагу німецькі окупанти приділили вивченню давньої та ранньосередньовічної історії Півдня та Сходу України як колишнього ареалу розселення

племен аріїв та готів. У даній статті буде здійснена спроба з'ясувати місце Півдня України в обґрунтуванні нацистськими окультними та науковими структурами претензій Третього рейху на східноєвропейські території. Дослідження даної проблеми може пролити нове світло не лише на місце південноукраїнських земель в подальших планах Німеччини, а пояснити особливості становища даного регіону під час окупації в 1941–1944 рр.

Проблемі місця України в обґрунтуванні територіальних претензій Третього рейху присвячені наукові розвідки В. М. Бекетової та Д. Я. Белкіна («Днепропетровский исторический музей и германская администрация в годы Второй мировой войны» [2]), Д. Л. Тесленка («Михайло Олександрович Міллер – людина і учений в епоху гуманітарних катастроф» [23]), М. Ейкхофа (««Романтика 1001 ночі» за восточним фронтом? Микроисторическое исследование раскопок СС-Аненербе в Соленом (Украина, 1943 гг.)» [10]).

Південь України як об'єкт завоювань аріїців

Аріїці складали центральне місце в ідеологічній доктрині Третього рейху. Такі німецькі археологи, як М. Еберт, Е. Шпрокгоф, К. Шухардт розглядали Саксонію та Тюрінгію як батьківщину племен культури шнурової кераміки, які вважалися ними в якості найраніших індогерманців. Особливу увагу нацистські ідеологи приділили сформованій в довоєнний період концепції німецького археолога Густафа Коссіні, за яким прабатьківщиною появи індогерманської раси слід вважати північ Німеччини, захід Швеції та датські острови. За визначення Г. Коссіні в період від неоліту до епохи заліза індогерманці здійснювали завойовницькі походи через Центральну Європу до Чорного моря аж до Волги, під час яких ними були підкорені й перетворені на рабів місцеві неіндогерманські народи.

Головним завданням для археологів інституту аненербе, завідуючим відділу з розкопок якого став Герберт Янкун, було дослідження індогерманського коріння європейських народів [10, с. 111]. Археологи аненербе здійснювали пошуки залишків діяльності протоарійських цивілізацій. В кінці травня 1943 р. двома експедиціями аненербе були розпочаті наукові розвідки уздовж р. Дніпро в пошуках пам'яток шнурової кераміки як індикатора індоєвропейської давнини [10, с. 111]. Дослідження аненербе мали довести цивілізаційну місію давніх аріїців. Ставлення німецьких окупаційних структур до пошуку давньогерманських старожитностей на окупованих територіях отримало своє вираження в промові, зробленій керівником робочої групи «Харків» гаупттайнзацфюрером Оскаром Венднагелем під час відкриття виставки в Харкові 1 листопада 1942 р.: «Ми схвильовано стоїмо перед знайденою та розкопаною спадщиною тих, від кого маємо плоть і кров, і сприймаємо це як доказ незмінності потоку, того, що в ньому було закладене все, що протягом тисячоліть розвивалося в нащадках завдяки взаємодії рас і територій, боротьбі за

існування та появи роду і народу. І приємно відчувати, що ці джерела жоден спотворювач, заздрісник, поборник, жоден писар не може змінити, адже вони походять від землі, говорять до нас від предків нашого народу, від прародителів Європи... Виставка має показати й довести, що цей регіон за всією своєю історією належав до Європи як невід'ємна її частина, що його прадавні основи – ті ж самі, як і в усій Європі, й тому він має поділяти загальноєвропейську долю. Виставка має засвідчити, як усе знову й знову протягом тисячоліть європейці з півночі, заходу та півдня прямували сюди, на цю територію, та тримали тут кордони з Азією задля захисту й миру Європи, так само, як і німецькі та союзницькі солдати в нинішній війні» [11, с. 231].

Одне із завдань аненербе полягало в пошуках зв'язків між нордійцями та арійцями. Особливу увагу співробітників аненербе привертала територія Нижнього Придніпров'я, зокрема Кам'яна Могила, яка розглядалася нацистськими окультними структурами в якості однієї з сакральних пам'яток арів. Є припущення, що 1942–1943 рр. Герман Вірт та Арно Пібель за свій кошт проводили розкопки Кам'яної Могили. Крім того, в декількох кілометрах від Кам'яної Могили проводилися буріння ґрунту. Саме Г. Вірт був одним із засновників «Ананербе» та популяризатором містифікованих фризських хронік Ура – Лінда, на основі яких ним була сформована теорія про полярне походження людства. Після завершення Другої світової війни Г. Вірт, який був інтернований до США, написав книгу «*Palestina Buch*», в якій стверджував, що біблійний сюжет начебто був написаний на навколишніх від Кам'яної Могили територіях, звідки арії поширили його на інші землі. Однак чорновик «*Palestina Buch*» були викрадені за незрозумілих обставин.

Отже, наявність на території південно-східних областей України археологічних пам'яток, які можна було трактувати як арійські, мало своїм наслідком те, що нацисти розглядали територію Півдня України як сферу німецького впливу. В такий спосіб південноукраїнські землі стали невід'ємною частиною арійського міфу Третього рейху.

Південь України як ареал розселення остготів

Нацистські очільники використовували писемну традицію про готів «...для обґрунтування права на територію Східної Європи та переваги над слов'янами та іншими народами» [4]. За визначенням археолога В. П. Петрова, якому в роки окупації довелося співпрацювати з німецькою владою, саме остготське царство стало «бар'єром проти диких кочових народів» [1, с. 113]. Як зазначає археолог, до теперішнього часу в українській культурі відчуваються впливи «культури, яка розквітла на території України за часів панування готської держави» [16, с. 32]. Відповідно до позиції гітлерівських ідеологів у III–V ст. н.е. сильна Готська держава зі столицею в м. Данабарстадір на р. Дніпро «...захищала народи Європи від диких східних орд, а зараз цю місію

виконує «великий III Рейх» із його доблесним вермахтом обороняючи європейську цивілізацію від більшовизму» [1, с. 114].

Ще в міжвоєнний період німецькі дослідники приділяли значну увагу готському питанню. Такі німецькі вчені як Ф. Альгхайм, Р. Штампфус, К. Глогер, Г. Янкун, долучилися до висвітлення «цивілізаційної» місії готів в історії Східної Європи [9, с. 12], а з кінця 1930–х рр. стосовно держави Германаріха широкого поширення набувають такі терміни, як «велика держава» та «перша германська імперія» [9, с. 13]. Особливої політизації готське питання набуло напередодні Другої світової війни.

В ідеологічній доктрині нацизму готи розглядалися в якості попередників сучасних німців, яким вдалося підкорити майже всю Європу. Тому «даний асоціативний зв'язок був важливий для мілітарно налаштованих нацистських ідеологів, в чій замисли також входило завоювання всього континенту» [12, с. 236]. Недарма А. Гітлер асоціював себе з остготським королем Теодоріхом Великим (451–526 рр.), а А. Розенберг погордливо називав свій особистий потяг «землею готів» (*Gotenland*) [12, с. 236]. Присутність готів на Півдні України активно використовувалася при створенні топоніміки для нових адміністративно-територіальних одиниць у складі Третього рейху. Так, генеральний округ «Таврія» планувалося реорганізувати в Готенланд, тобто в «землю / область готів», назва якого мала підкреслити спадкоємність з давніми германцями, а частка «-ланд» вживалася в значенні «земля, область» аналогічно до існуючих адміністративно-територіальних одиниць у складі Німеччини [12, с. 240]. Проте якщо на початку окупації нацистські ідеологи використовували топонім Готенланд, то з часом на зміну йому прийшла назва Готенгау або «округ готів». Після встановлення «нового порядку» на Півдні та Сході України німцями почала реалізовуватися широкомасштабна програма готознавчих розвідок. Центром археологічних розкопок давньогерманських старожитностей став Дніпропетровськ. Особливу зацікавленість щодо археологічних розкопок готських старожитностей висловлював генеральний комісар генерального округу «Дніпропетровськ» оберфюрер СС Клаус Зельцнер, який у березні й жовтні 1942 р. порушував питання про проведення розкопок на Надпоріжжі [23]. Влітку – восени 1942 р. на Дніпропетровщині свою діяльність розгорнули Рудольф Штампфус та Вальтер Модріян, під керівництвом яких велися археологічні розкопки в районі Дніпровської дуги (від Кременчука до Нікополя). У червні 1943 р. доктор Хюлле та доктор Модріян розпочали розкопки могильника готів поблизу с. Новоолександрівка на Дніпропетровщині [22]. В червні 1943 р. Карл Керстен взяв участь у проведенні попередніх розкопок на могильнику в районі села Нікольське на Дніпрі, які, однак, не принесли успіху [12, с. 254]. Влітку 1943 р. аненербе організувало експедицію на чолі з нідерландським археологом

Ф. С. Буршем на південь від Дніпропетровська в с. Солоне, де він з червня по серпень здійснював розкопки трьох курганів [10, с. 107–108].

Отже, нацистська пропагандистська машина активно використовувала історичний міф про готів як творців однієї з перших німецьких держав-імперій. Саме тому традиція «готицизму» стала одним з ідеологічних наріжних каменей нацистської загарбницької політики на Сході, а присутність остготів на території Півдня України стала підґрунтям для історичної легітимізації окупації з подальшою колонізацією нацистами даного регіону.

Південь України як територія компактного проживання «фольксдойче»

З другої половини XVIII ст. починається третя хвиля міграції німецького етносу на українські землі. Російський уряд видав «Манифест 22-го лютого 1763 г. о дозволеніи всем иностранцам, в Россию въезжающим, поселяться в которых губерниях они пожелают и о дарованном им правах», в якому для колоністів закріплювалися широкі права та пільги [14, с. 7]. Як зазначає В. Васильчук, «на середину XIX ст. колонізація Півдня України вже відбулася, і німці стали помітним етнічним компонентом цього регіону», тому «якщо в 70-х рр. XVIII ст. їх тут ще майже не було, то в 1857 р. вони становили 4,3% населення Херсонської та 2,3% Катеринославської губерній» [5].

Південноукраїнська німецька етнічна меншина була тим фактором, який значно впливав на прийняття рішень відносно Півдня України на рівні керівництва Другого рейху. Етнічні німці значно активізувалися після початку австро-німецької окупації в 1918 р. Так, серед членів «Союзу німецьких колоністів Причорномор'я» почалася боротьба навколо питання про майбутнє німецького населення Півдня України. Рух етнічних німців на Півдні України очолив пастор І. Вінклер, котрий у кінці лютого 1918 р. розробив план по створенню колонії «Крим-Таврія», яка мала охоплювати захоплені німецькими військами населені пункти Криму, Ізмаїльського, Аккерманського та Бендерського повітів, де перебували румунські війська, Одеського, Тираспільського та південної частини Анан'ївського повітів Херсонської губернії, де розмістилися австро-угорські частини [24, с. 171]. Весна 1918 р. ознаменувала собою серію з'їздів німців-колоністів у Пришибі та Одесі, в результаті роботи котрих була ухвалена спільна резолюція, в якій наполягалось на отриманні німецького підданства та побудові на землях «Таврійської губернії та Криму державного утворення, яке б підлягало Німецькій імперії й було б форпостом й чатовим Німеччини» [24, с. 171]. З метою вирішення проблеми створення колонії «Крим-Таврія» наприкінці травня 1918 р. Вінклер на чолі делегації прибув до Берліну. Однак 2 липня 1918 р. на коронній раді німецького головного командування та уряду було ухвалено рішення відмовитися від ідеї створення колонії «Крим-Таврія» чи надання колоністам громадянства Німеччини.

В міжвоєнний період причорноморські німці нараховували близько 30 тисяч осіб, хоча дана етнічна меншина зазнала значних репресій, коли «...тільки на території Миколаївщини репресували 1212 чоловік німецької національності, з них 585 отримали вищу міру покарання» [6, с. 34].

Таким чином, спроба використати нацистами фактору німецької етнічної меншини, яка досить компактно проживала на території Півдня України, стала продовженням звичної для великих європейських держав практики іредентизму. Наявність доволі чітко сформованого на Півдні України іредента – фольксдойче – зрештою призвело до вироблення керівництвом Третього рейху специфічної програми подальшого використання південноукраїнських земель у створення опорних колонізаційних пунктів.

Південь України як ареал поширення «німецького» християнства

Невід'ємною частиною нацистського обґрунтування територіальних претензій був конфесійний чинник, який в умовах Півдня України зводився до таких «германізованих» форм релігійних вірувань як то менонітство та євангельське християнство, носіями яких були етнічні німці. Як відомо, нацисти характеризували Мартіна Лютера як «істинного німця, який ненавидів ненордичні раси». А. Гітлер так характеризував діяльність М. Лютера: «... Лютер осмілився повстати проти Папи та всієї церковної системи! Це була перша революція!» [17, с. 23]. На думку фюрера, саме завдяки перекладу М. Лютером Біблії був створений канон німецької мови, який став «...символом втілення характеру та духу єдиної нації» [17, с. 23]. Надаючи оцінку різним течіям християнства А. Гітлер зазначав, що «...євангельська церква – блискучий північний льодовик...» [17, с. 49–50].

Серед німецьких колоністів 60% становили лютерани, 20% – меноніти, 14% – католики. Інші релігійні течії німців-колоністів були представлені братами євангелістами, братами вальденсами, що наслідували аугсбурзький напрям, ультраконсервативними елементами із Вюртемберга, які «...були відомі під назвою сепаратистів і, своєю чергу, сподівалися врятуватися від переслідувань католицької та лютеранської церкви у Німеччині й Австрії» [14, с. 7]. Всі релігійні течії німецьких колоністів об'єднувало прагнення російських можновладців використати іноземців для господарського освоєння південних рубежів імперії. Головним завданням колонізації німцями Тавриди, за визначенням нацистів, стало підняття в регіоні сільськогосподарської культури [25, арк. 1]. Для менонітів одним із поштовхів для виїзду за межі Німеччини стало обмеження на придбання землі, видане 1774 р. Фрідріхом II, для лютеран – небажання частини віруючих (старолютерани) об'єднуватися з реформаторами в євангелістичну церкву.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у Катеринославському, Олександрівському, Ново-московському повітах Катеринославської губернії, а також Мелітопольському та Бердянському повітах

Таврійської губернії були створені менонітські колонії. Однією з перших менонітських колоній стала колонія Аль–Данциг, поселенцями якої стали 900 чоловік та жінок, що розмістилися на правому березі в Хортицькому урочищі навесні 1788 р. [14, с. 8]. Згодом на запорозьких землях було засновано 8 менонітських колоній: Хортиця, острів Хортиця, Ейнлаге, Кроневейде, Нейбург, Нейендорф, Розенталь і Щенгорст. Колоністи–лютерани засновали колонію Йозефсталь в Новомосковському повіті Катеринославської губернії [14, с. 8].

З пояснювального тексту до карти німецьких поселень в Таврійській губернії (1943 р.) знаходимо наступне висвітлення ходу колонізації південноукраїнських земель вихідцями з Німеччини, що були носіями різних деномінацій: «Перша поява німців в Таврійській губернії відноситься до 1803–1806 років. Сюди переселилися меноніти з Пруссії, лютерани і католики з Вюртемберга, Бадена, Прирейнської Баварії, Нассау і т.д. Всі вони були поселені по обох берегах річки Молочної, де їм було відведено до 180 тисяч десятин землі. По ліву сторону річки були поселені меноніти, а по праву лютерани і католики. У 1804 р. на лівому березі утворилося 10 колоній, на правому – 3, в наступні 2 роки на лівому березі ще 7 колоній, а на правому – 2. У 1809–1810 р. переселенці з Німеччини утворили в Мелітопольському повіті ще 9 колоній, 1811 р. – одну колонію в Бердянському повіті. В 1821 – 22 році з німецьких колоній була утворена Нейгофнунгска волость в Бердянському повіті, причому всі 5 колоній цієї волості заселені безземельними менонітами, вихідцями з колонії Радичів (Гуттерталь)» [25, арк. 1].

В 1807 р. наглядчач молочанських колоній барон Іксуль надав Таврійському цивільному губернатору свідчення про кількість населення в молочанських німецьких колоніях. Відповідно до них, меноніти першої хвилі переселення утворили такі поселення: Гальштатт (112 осіб), Монтау (110), Шенау (111), Фішау (111), Лінденау (104), Ліхтенау (117), Блюмштейн (126), Монстерберг (120), Альтонау (70). Меноніти другої хвилі заснували Ладекоп (75), Шензее (100), Петерсгаген (86), Тігенгаген (123), Орлов (88), Тіге (83), Блюменорт (98), Розенорт (17). Представники третьої та четвертої хвилі утворили Фірстенау (76) [35, арк. 1об]. Колоністи–лютерани створили такі колонії, як Монталь (118 осіб), Нейдорф (88), Розенталь (57), Молочна (Пришиб) (31), Гофенталь (86), Нассау (264), Вейнау (140), Вассерау (183) [25, арк. 2].

У липні й серпні 1942 р. Г. Гімлер повідомив про наміри «переселити» і зосередити етнічних німців «...біля Запоріжжя й Дніпропетровська в гебітах Гальштатт і Хортиця (ось так долучивши до тамтешніх менонітів населення криворізького регіону)» [3, с. 55].

Отже, конфесійний чинник у форі поширення на території Півдня України «германізованого» християнства став додатковим фактором, який привертав увагу нацистів задля виправдання

своїх територіальних загарбань на Сході. Завдяки іноземній колонізації тут був сформований стійкий німецький етноконфесійний комплекс, в якому важливу роль відігравали такі «германізовані» форми християнства, як менонітство та лютеранство, які в умовах південноукраїнських земель фактично набули рис національних релігійних вірувань.

Південь України в пропагандистсько–ідеологічних заходах Третього рейху

Непересічне місце південно–східних областей України в ідеологічній доктрині нацизму отримало своє вираження в тому, що дані області стали своєрідним центром для «паломництва» нацистських лідерів, а їх територія мала бути використана для розбудови системи виховання управлінської еліти Третього рейху.

Присутність на території Південної України однієї з найбільших німецьких етнічних меншин в Україні, наявність в регіоні значної кількості давньогерманських пам'яток, які начебто свідчили про «одвічну германську присутність» не могли не приваблювати керівників Третього рейху різного рангу. Візити нацистських лідерів в Південну Україну мали чітко визначену ідеологічну спрямованість та пропагандистський характер, який підкреслював зв'язок південноукраїнського регіону з Німеччиною. Хоча при цьому слід визнати, що візити нацистських лідерів були викликані у більшості випадків військово–стратегічною обстановкою на Східному фронті, потребою налагодження роботи підприємств оборонпрому, контролю за реалізацією колонізаторських планів. Встановлення «нового порядку» на Півдні України було позначено частими візитами **А. Гітлера**. Так, лише у Запоріжжі лютер був чотири рази: 3 грудня 1942 року, 17–19 лютого 1943 року, 10 березня 1943 року й 8 вересня 1943 року [15, с. 148]. Іншим містом, в якому був присутній А. Гітлер став Миколаїв, до якого він прилітав в 20 числах серпня 1941 р., а через день разом з **Беніто Муссоліні** приймав парад німецьких військ у Первомайську [13]. Крім того, 27 червня 1942 р. Миколаїв відвідував румунський кондукетор **Іон Антонеску** [21, с. 37].

Одними з типових пропагандистських візитів на Південь України стали поїздки рейхсфюрера СС **Г. Гімлера** та рейхсміністра східних окупованих територій **А. Розенберга**. Як Г. Гімлера, так і А. Розенберга перш за все вабили території заселені етнічними німцями, до яких слід віднести о. Хортицю та Молочанськ (Гальштатт) як колишні центри німецького колонізаційного руху XVIII – XIX ст. на Півдні України. 5 жовтня 1941 р. Г. Гімлер проводив нараду з керівниками оперативних команд в Миколаєві стосовно виконання наказу про фізичне знищення євреїв [21, с. 30]. Наприкінці жовтня 1942 р. рейхсфюрер СС відвідував Молочанськ, на базі якого нацисти планували створити опорну колонію й лише з травня по серпень 1942 р. до нього з різних окупованих територій переселили понад 5 тисяч етнічних німців [8, с. 150].

1942 р. на Хортиці побував А. Розенберг [8, с. 150]. Наступним чином подається опис даних відвідин рейхсміністра в одній із пропагандистських брошур: «З якою радістю германці, що мешкають в Хортиці, почули, що під час поїздки по Україні рейхсміністр Розенберг відвідає і їх місто! З якою любов'ю прикрасили вони місце урочистої зустрічі прапором, підняття якого тепер уже ніякі більшовики не можуть їм заборонити – прапором зі свастикию. На обличчях цих людей ще знаходиться відбиток довгих років тяжких страждань, терору, постійного страху за своє життя і за життя близьких, що залишилися тепер позаду. Тепер, в бесіді зі своїм міністром, широко радістю світяться їхні обличчя. Минуле здається страшним сном, а попереду стільки нових надій, сподівань, які вже перетворилися в реальність. У багатьох на очах блищать сльози, і сотні піднятих рук, як мовчазна обітниця вірності, вітають рейхсміністра Альфреда Розенберга. Германці, що проживають в Хортиці, підносять Альфреду Розенбергу хліб–сіль і мед» [18]. В липні 1942 р. та в червні 1943 р. Миколаїв відвідували рейхсміністр А. Розенберг та рейхскомісар **Е. Кох** [21, с. 33–34]. В газеті «Світанок» від 19 червня 1943 р. №26 (76) зазначається, що рейхсміністр А. Розенберг «...був також у місті Мелітополі, де його вітав генеральний комісар Фрауенфельд» [20].

В жовтні 1943 р. головнокомандувач військово–морськими силами рейху гросс–адмірал **Еріх Редер** особисто оглядав суднобудівні зводи Миколаєва та здійснив інспекторську поїздку по містам чорноморського побережжя [21, с. 33].

Керівництво Третього рейху відводило Півдню України важливе значення у «вихованні» нової нацистської управлінської еліти. 1942р. Оперативним штабом А. Розенберга за фінансування «Імперського фінансового управління НСДАП» планувалося проведення **ідеологічно–виховних «поїздок–вишколів»** для гауляйтерів та їхніх заступників, зокрема під час однієї з таких поїздок 9 та 10 жовтня 1942 р. передбачалося відвідати Запоріжжя (Дніпрогес та о. Хортиця) і Дніпропетровська (завод ім. Петровського, робітничі та індустріальні квартали). Однак, запланована поїздка «...так і не відбулася, у вересні 1942 її перенесли на березень 1943, а потім і взагалі забули» [7].

Територія Півдня України була важливою частиною **системи виховання молоді етнічних німців через «Дойче Югенд України»**, однією з форм роботи якого стала організація літніх таборів. Так, у генеральному окрузі «Миколаїв» розташовувалося 10 таборів «Гітлерюгенду», місцеву організацію якого очолював оберштамфюрер З. Шеллер. В таборах Миколаївщини під наглядом унтер–офіцерів вермахту виховувалося 1200 вихованців.

В період окупації на території України були організовані **диверсійні школи абверу**. Так, у околиці Запоріжжя абверкомандою 202 в серпні 1943 р. була організована диверсійна школа під умовною назвою «Віртшафтсшوله Зюд» («Економічна школа півдня»). Начальником школи

був лейтенант Дрешер, він же Раупах («Стефан»), згодом – Шмідекамф–Кузнєцов. Мета школи полягала у підготовці агентів–диверсантів, терористів, пропагандистів і організаторів повстанських банд для підривної діяльності, які мали проводити антирадянську пропаганду серед місцевого населення, формувати націоналістичні організації з решток РОА і дезертирів Червоної армії, здійснювати диверсії і терористичні акти над партійними та радянськими працівниками в глибокому тилу СРСР. Школа перебувала у Запоріжжі до листопада 1943 р. Військовополонені, завербовані до школи, мали приносити присягу на вірність. Навчання у школі тривало 1–2 місяці, чисельність слухачів складала 20–50 агентів [19].

До офіційного складу диверсійної школи у Запоріжжі входили: Дрешер, він же Раупах Ганс, кличка «Стефан» – лейтенант, начальник органу з кінця 1943 року до грудня 1944 року; Шмідекамф–Кузнєцов Олександр Вікентійович, клички «Шмідеберг» і «Шенборн» – заступник начальника, а з грудня 1944 року начальник органу; Геш Вальтер Куртовіч, кличка «Маіц Анатолій Миколайович» – викладач; Габріель Густав–обер–ефрейтор, начальник господарської частини; Данилов Олександр, він же Олексій Іполитович або Олексійович, кличка «Некрасов» – викладач і вербувальник, одночасно був вербувальником абверкоманди 202, активний учасник Національно–трудового союзу нового покоління (НТСНП), до 1941 р. був співробітником редакції газети НТСНП «За Росію»; Александров Андрій Олександрович – викладач і вербувальник, білоемігрант; Смирнов Ігор Олександрович – викладач і вербувальник; Хомяков (можливо, кличка) Геннадій Андрійович – помічник начальника органу і викладач топографії і методів роботи органів НКВС, одночасно завідував бібліотекою; Вімерс Герберт – унтер–офіцер, викладач; Зігель Ральф – ефрейтор, заступник начальника органу; Ленг – унтер–офіцер, заступник начальника органу; Шпори Вольдемар – унтер–офіцер, перекладач; Штокль Юзеф – обер–ефрейтор, шофер; Орднер Лесполь – обер–ефрейтор, співробітник.

З травня по вересень 1943 р. в Запорізькій області дислокувалася полтавська диверсійна школа. Вона послідовно розташовувалася в с. Волно–Андріївка Запорізького району, Нікополі, в селі Ново–Павлівка Нікопольського району на вулиці Долголевського, д. 246 й умовно називалася «Інженерно–технічна частина №5» («Техніше Баукомпані 5») з номером польової пошти 57662. До серпня 1943 р. начальником школи був Франц Лун, а з серпня 1943 р. – Йоган Баум.

Отже, в роки окупації Південь України став частиною інформаційно–ідеологічного простору Третього рейху. Це отримало своє вираження у частих візитах нацистських лідерів, які підкреслювали зв'язок південноукраїнського регіону з Німеччиною, використання території регіону як бази для виховання нацистської еліти через поїздки–вишколи, систему виховання місцевого «Дойче Югенд України», диверсійні школи абверу.

Таким чином, Південь України посідав особливе місце в обґрунтуванні нацистами територіальних претензій у Східній Європі. Відповідно до нацистської ідеологічної доктрини південно-східним областям України належала роль регіону, де начебто сформувався континіум німецької присутності, яка виконувала чітко підкреслену культуртрегерську роль й набула наступної схеми «індогерманці – остготи – німецькі колоністи XVIII – XIX ст.». Місце Півдня України в нацистській загарбницькій доктрині визначалося рядом «історичних» факторів, зокрема тим, що, по-перше, саме південно-східні області України стали об'єктом загарбницьких походів індогерманців; по-друге, саме на півдні локалізувалося остготське королівство Германариха, яке в нацистській пропаганді отримало звання однієї з перших німецьких імперій; по-третє, в межах Південної України доволі чітко прослідковувався «германський слід» не лише у формі значного відсотку громад етнічних німців, господарського освоєння регіону німцями-колоністами з другої половини XVIII ст., але й у вигляді поширення тут таких «німецькомовних» форм релігійних вірувань як то менонітство та євангельське християнство. В такий спосіб, подібні «історичні» доводи Третього рейху можливо розглядати в якості типового прикладу обґрунтування уніоністичного німецького іредентизму, метою якого було об'єднання всіх територій, зокрема й Південної України, з бодай-якою присутністю німецького етносу у межах Німеччини.

Список використаних джерел

1. Андреев, ВМ., 2014. 'Виктор Петров: археолог в окупованій Україні (1942–1943)', *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*, К.: «Видавництво «Гілея», Вип.90 (11), с.111–117.
2. Бекетова, ВМ., Белкин, ДЯ., 1998. 'Днепропетровский исторический музей и германская администрация в годы Второй мировой войны', *Вопросы германской истории*, В 2-х томах. Т.1. История, Д.: ДНУ, с.142–148.
3. Беркгоф, К., 2011. 'Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою', К.: «Критика», 455 с.
4. Буданова, ВП. 'О трансформации «готтизма»'. URL: http://www.history-library.com/books/drevniy-mir/budatovavp/1999/files/otransfor_maciigotcizma1999.pdf.
5. Васильчук, В. 'Поселения немецких колонистов на Півдні України наприкінці XVIII – початку XIX століття'. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eine_2002_12_11.pdf.
6. Герус–Бахтіна, НА., 2013. 'Німецька громада Півдня України в 1941 – другій половині 1944 років', *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*, К.: ВІР УАН, Вип.70 (№3), с.33–37.
7. Гуцул, Н. 'Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга: ідеологічна боротьба чи пограбування духовних та культурних надбань в Україні (1941–1944)'. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Hutsul_Nazarii/Operativnyi_shtab_raikhsli_iaitera_Rozenberha_ideolohichna_borotba_chy_pohrabuvannia_dukhovnykh_ta_kul.pdf.
8. 'Запорізький рахунок Великої війни. 1939–1945', 2013, Запоріжжя: *Прогноз*, 416 с.
9. Зиньковская, ИВ., 2011. 'Королівство Эрманариха в історії Восточної Європи IV века': автореф. дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03, Саратов, 35 с.
10. Ейкхоф, М., 2010. '«Романтика 1001 ночи» за восточным фронтом? Микроисторическое исследование раскопок СС-Аненербе в Соленом (Украина, 1943 гг.)', *Археология*, №2, с.107–116.

11. Кашеварова, Н., 2005. 'Обґрунтування історичних прав на українські території в ідеологічній доктрині нацизму: промова гаупттайнзацфюрера Оскара Венднагеля на відкритті історико-археологічної виставки у Харкові 1 листопада 1942 р.' *Архіви України*, №1–3, с.221–232.
12. Кизилов, МБ., 2015. 'Крымская Готия: История и судьба', Симферополь: БФ «Наследие тысячелетий», 352 с.
13. Котляр, ЮВ. 'Миколаївщина в перші місяці Великої Вітчизняної війни'. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12156/24-Kotliar.pdf?sequence=1>.
14. Кудряченко, А., Кулинич, І., Хохлачов, В., 1995. 'Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле і сьогодення', К.: *Наук. думка*, 72 с.
15. Перепада, ВВ., 2013. 'Гітлер у Запоріжжі: спроба реконструкції', *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. XXXV, с.145–149.
16. Петров, В., 1942. 'Готи на Україні та культура полів поховань', *Український зівіс (Харків)*, Ч.1, с. 64–65. Цит. за: Андреев, ВМ., 2012. Проект видання зводу пам'яток Зарубінецької та Черняхівської культур В. Петрова: спроба реалізації в окупованій Україні (1942–1943 рр.), *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*, Запоріжжя, Вип.29, с.29–34.
17. Пикер, Г., 1993. 'Застольные разговоры Гитлера', Смоленск: *Фирма «Русич»*, 496 с.
18. 'Поездка Альфреда Розенберга по Украине. Иллюстрированное сообщение о первой официальной поездке рейхсминистра освобожденных восточных областей на Украину', Б.м., б.д. 24 с. Цит. за: Гогун, А., 2004. Черный PR Адольфа Гитлера: Документы и материалы, М.: *Эксмо, Яуза*. URL: <http://psyfactor.org/lib/gogun12.htm>.
19. 'Сборник справочных материалов об органах германской разведки, действовавших против СССР в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.', 1952, М., 644 с. URL: <http://istmat.info/node/28448>.
20. *Світанок*, 1943, 19 червня.
21. Ташлай, ЛБ., Даниленко, ТИ., 2011. 'За колоchoй поволкой: «Шталаг – 364» – лагерь смерти', Николаев: *Издательство Ирины Гудым*, 144 с.
22. Тесленко, Д. 'Археология на службі пропаганди (діяльність науково-дослідних установ Третього райху на окупованій Дніпропетровщині)'. URL: http://kby.kiev.ua/komitet/conference/Teslenko_3.pdf.
23. Тесленко, ДЛ., Фанигін, ЮЮ. 'Михайло Олександрович Міллер – людина і учений в епоху гуманітарних катастроф'. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pni/2008/08dltvny.pdf.
24. Турченко, ГФ., 2004. 'Політичне життя німецькомовної етнічної групи Південної України в 1917–1918 рр.: проект «Крим – Таврида»', *Південний архів (Історичні науки)*, Херсон: *Видавництво ХДУ*, Вип.15, с.101–111.
25. 'Центральний державний архів державних органів влади та управління України', Ф.3676, О.1, Спр.83.

References

1. Andryeyev, VM., 2014. 'Viktor Petrov: arkheoloh v okupovanii Ukraini (1942–1943) (Viktor Petrov: Archaeologist in the Occupied Ukraine (1942–1943))', *Hileya: naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats*, K.: «Yydavnystvo «Hileya», Vyp.90 (11), s.111–117.
2. Beketova, VM., Belkin, DY., 1998. 'Dnepropetrovskiy istoricheskiy muzey i germanskaya administratsiya v gody Vtoroy mirovoy voyny (Dnipropetrovsk historical museum and the German administration in the years of the Second World War)', *Voprosy germanskoy istorii*, V 2-kh tomakh. T.1. Istoriya, D.: DNU, s.142–148.
3. Berkhof, K., 2011. 'Zhnyva rozpachu: Zhyttya i smert v Ukraini pid natsyystkoyu vladoyu (Reaping despair: Life and death in Ukraine under Nazi rule)', K.: «Krytykan», 455 s.
4. Budanova, VP. 'O transformatsii «gotitsizma» (On the transformation of «gothicism»)'. URL: http://www.history-library.com/books/drevniy-mir/budatovavp/1999/files/otransfor_maciigotcizma1999.pdf.
5. Vasylichuk, V. 'Poselennya nimetskykh kolonistiv na Pivdni Ukrainy naprykintsy XVIII – pochatku XIX stolittya (The settlement of German colonists in the south of Ukraine in the late XVIII – early XIX century)'. URL: <http://irbis-nbuv.gov>.

ua/cgi-bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJR N & P 2 1 D B N = U J R N & I M A G E _ F I L E _ D O W N L O A D = 1 & I m a g e _ f i l e _ n a m e = P D F / e i n e _ 2 0 0 2 _ I 2 _ 1 1 . p d f .

6. Gerus-Bakhtina, N.A., 2013. 'Nimetska hromada Pivdnyia Ukrainy v 1941 – druhoi polovyny 1944 rokiv (German community of the South of Ukraine in 1941 second half of 1944)', *Hileya: naukovyy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats*, K.: VIR UAN, Vyp.70 (№3), s.33–37.

7. Hutsul, N. 'Operatyvnyi shtab raykhslyaytera Rozenberha: ideolohichna borotba chy pohrabuvannya dukhovnykh ta kulturnykh nadban v Ukraini (1941–1944) (Razenberg's Operational Headquarters: ideological struggle or plunder of spiritual and cultural achievements in Ukraine (1941–1944))'. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Hutsul_Nazarii/Operatyvnyi_shtab_raikhsliaytera_Rozenberha_ideolohichna_borotba_chy_pohrabuvannya_dukhovnykh_ta_kul.pdf.

8. 'Zaporizkyy rakhunok Velykiy viyni. 1939–1945 (Zaporizhzhya's Charge to the Great War. 1939–1945)', 2013, Zaporizhzhya: *Prosvita*, 416 s.

9. Zin'kovskaya, IV., 2011. 'Korolevstvo Ermanarikh v istorii Vostochnoy Yevropy IV veka (The Kingdom of Ermanarich in the history of East Europe in the IV century)': avtoref. dis. ... dokt. ist. nauk: 07.00.03, Saratov, 35 s.

10. Eickhoff, M., 2010. '«Romantika 1001 nochi» za vostochnym frontom? Mikroistoricheskoye issledovaniye raskopok SS–Anenerbe v Solenom (Ukraina, 1943 gg.) (Romance of 1001 Nights» behind the Eastern Front? Micro–historical Research of the Excavations SS–Anenerbe in Solone (Ukraine, 1943))', *Arkheologiya*. №2, s.107–116.

11. Kashevarova, N., 2005. 'Obhruntuvannya istorychnykh prav na ukraiynski terytoriyi v ideolohichniy doktryni natsyzmu: promova hauptanzatsfyurera Oskara Vendnahelya na vidkrytti istoriko–arkheolohichnoyi vystavky u Kharkovi 1 lystopada 1942 r. (The justification of historical rights to Ukrainian territories in the ideological doctrine of Nazism: the speech of Hauptanzatsführer Oscar Wendengel at the opening of the historic–archaeological exhibition in Kharkiv on November 1, 1942)', *Arkhivy Ukrainy*, №1–3, s.221–232.

12. Kizilov, MB., 2015. 'Krymskaya Gotiya: Istoriya i sudba (Crimean Gothic: History and fate)', Simferopol: *BF «Naslediye tysyacheletiy»*, 352 s.

13. Kotlyar, YuV. 'Mykolayivshchyna v pershi misyatsi Velykoyi Vitchyznyanoyi viyny (Mykolayiv region in the first months of the Great Patriotic War)'. URL: <http://displace.nbuvc.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12156/24-Kotlyar.pdf.sequ ence=1>.

14. Kudryachenko, A., Kulinich, I., Hohlachov, V., 1995. 'Vykhidtsi z nimetskykh zemel na terenakh Ukrainy: mynule i sohodennya (Natives from German lands on the territory of Ukraine: the past and present)', K.: *Nauk. dumka*, 72 s.

15. Perepadya, VV., 2013. 'Hitler u Zaporizhzi: sproba rekonstruktsiyi (Hitler in Zaporizhzhya: attempt of reconstruction)', *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Vyp.XXXV, s.145–149.

16. Petrov, V., 1942. 'Hoty na Ukraini ta kultura poliv pokhovan (Goths in Ukraine and the culture of burial grounds)', *Ukrayinskyi zasiv (Kharkiv)*, Ch.1, s.64–65. Tsyt. za: Andryeyev, VM., 2012. Proekt vydannya zvodu pamyatok Zarubinskoyi ta Chernyakhivskoyi kultur V. Petrova: sproba realizatsiyi v okupovanii Ukraini (1942–1943 rr.), *Kulturolohichnyy visnyk: Naukovo–teoretichnyy shchorichnyy Nyzhnoyi Naddniproshchynnyy, Zaporizhzhya*, Vyp.29, s.29–34.

17. Piker, G., 1993. 'Zastolnyye razgovory Gitlera (Talking conversations with Hitler)', Smolensk: *Firma «Rusich»*, 496 s.

18. 'Poyezdka Alfreda Rozenberga po Ukraine. Illyustrirovannoye soobshcheniye o pervoy ofitsialnoy poyezdke reykhsministra osvobodzhennykh vostochnykh oblastey na Ukrainu (Alfred Rosenberg's trip to Ukraine. Illustrated report on the first official trip of the Rector for the liberated eastern regions to Ukraine)', B.m., b.d. 24 s. Tsit. za: Gogun, A., 2004. Chernyy PR Adolfa Gitlera: Dokumenty i materialy, M.: *Eksmo, Yauza*, URL: <http://psyfactor.org/lib/gogun12.htm>.

19. 'Sbornik spravochnykh materialov ob organakh germanskoj razvedki, deystvovavshikh protiv SSSR v period Velikoy Otechestvennoy voyny 1941–1945 gg. (Collection of reference

materials on the German intelligence agencies acting against the USSR during the Great Patriotic War of 1941–1945)', 1952, M., 644 s. URL: <http://istmat.info/node/28448/>

20. *Svitanok*, 1943, June 19th.

21. Tashlay, LB., Danilenko, TI., 2011. 'Za kolyuchoy povolkoj: «Shtalag – 364» – lager smerti (For the barbed wire: «Stalag – 364» – the camp of death)', Nikolayev: *Izdatelstvo Iriny Gudym*, 144 s.

22. Teslenko, D. 'Arheologija na sluzhbi propagandy (dijal'nist naukovo–doslidnyh ustanov Tret'ogo rajhu na okupovanij Dnipropetrovshhyni) (Archeology in the service of propaganda (the activities of research institutions of the Third Rayhha in the occupied Dnipropetrovsk region))'. URL: http://kby.kiev.ua/komitet/conference/Teslenko_3.pdf.

23. Teslenko, DL., Fanygin, JuJu. 'Myhajlo Oleksandrovych Miller – ljudyna i uchenyj v epohu gumanitarnykh katastrof (Mikhail A. Miller – a man and a scientist in the era of humanitarian catastrophes)'. URL: http://www.nbuvc.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pni/2008/08dltvny.pdf.

24. Turchenko, GF., 2004. 'Politychne zhyttja nimec'komovnoi' etnichnoi' grupy Pivdennoi' Ukrainy v 1917–1918 rr.: proekt «Krym – Tavryda» (Political life of the German-speaking ethnic group of Southern Ukraine in 1917–1918: the project «Crimea – Taurida»)', *Pivdennyj arhiv (Istorychni nauky)*, Herson: *Vydavnytvo HDU*, Vyp.15, s.101–111.

25. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv derzhavnyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrainy (Central state archive of state bodies of power and administration of Ukraine)', F.3676, O.1, Spr.83.

* * *